

प्रजापतिर्वैश्वामित्रः, प्रजापतिर्वाच्यो वा। विश्वे देवाः। त्रिष्टुप्

उषसः पूर्वा अध यद्व्यूषुर्महद्वि जज्ञे अक्षरं पदे गोः।

व्रता देवानामुप नु प्रभूषन्महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥ ३.०५५.०१

यत्- यदा। पूर्वाः- प्राचीनाः। उषसः- विद्याः। व्यूषुः- विशेषेण प्रकाशं गताः। उष दाहे। तदा।
अक्षरम्- अविनाशी। गोः पदम्- चिद्रश्मीनामायतनभूत आत्मा सूर्यः। वि- विशेषेण। जज्ञे-
प्रादुर्भूतः। देवानाम्- देवतानाम्। व्रता- धर्मान्। नु- क्षिप्रम्। प्रभूषन्- मण्डयन्। उप- उपासक
उपनयति। देवानाम्। महत्। असुरत्त्वम्- माहात्म्यम्। एकम्॥१॥

मो षू णो अत्र जुहुरन्त देवा मा पूर्वे अग्ने पितरः पदज्ञाः।

पुराण्योः सद्वानोः केतुरन्तर्महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥ ३.०५५.०२

अग्ने- पावक सत्क्रतो। पूर्वे- प्राचीनाः। पदज्ञाः- मार्गज्ञाः। पितरः- पूर्वपुरुषा अस्मदाचार्याः।
देवाः। अत्र। नः- अस्मान्। सु- सुष्ठु। मो जुहुरन्त- मा हिंस्युः। हृ प्रसह्यकरणे। पुराण्योः-
प्राचीनयोः। सद्वानोः- सदनयोर्द्यावापृथिव्योः। अन्तः। केतुः- प्रज्ञा भवति।
महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥२॥

वि मे पुरुत्रा पतयन्ति कामाः शम्यच्छा दीद्ये पूर्व्याणि।

समिद्धे अग्नावृतमिद्वदेम महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥ ३.०५५.०३

पुरुत्रा- बहवः। मे- मम। कामाः। वि- विविधम्। पतयन्ति- सरन्ति। पूर्व्याणि- पूर्वकालत
आगतानि एषणानि। शमि- शमे शान्तभावनायाम्। दीद्ये- दीपयामि। हव्यरूपेण ददमीति भावः।
अग्नौ- एवं पावके सर्वभूतहितक्रतौ। समिद्धे- सम्यगुदीपिते। ऋतम्- प्रकृतिनियतिभूतधर्मम्।
वदेम- ब्रूम। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥३॥

स॒मा॒नो राजा॒ विभृ॑तः पुरु॒त्रा शय॑े श॒यासु॒ प्रयु॑तो वनानु॒।

अ॒न्या व॒त्सं भ॑रति॒ क्षेति॑ मा॒ता म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्त्वमे॑कम् ॥ ३.०५५.०४

पुरुत्रा- बहुषु देशेषु । समानः- साधारणः । राजा- स्वाम्यग्निः । विभृतः- विशेषेण धृतः । शयासु- वेदिकासु । शेते । वना- अरण्यानि । अनु । प्रयुतः- विभक्तः । अन्या- द्यौः । वत्सम्- वत्सभूतमग्निम् । भरति- धरते । माता- पृथिवी । क्षेति- निवासयति । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥४॥

आ॒क्षि॒त्पूर्वा॒स्वप॑रा अ॒नूरु॒त्सद्यो॑ जा॒तासु॒ तरु॑णीष्व॒न्तः ।

अ॒न्तर्व॑तीः सुव॒ते अप्र॑वीता म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्त्वमे॑कम् ॥ ३.०५५.०५

पूर्वासु- जीर्णास्वोषधीषु । आक्षित्- आवर्तमानः । अपराः- नव्या ओषधीः । अनूरुत्- अनुरुन्धन् । सद्यो जातासु- क्षणेनोत्पन्नासु । तरुणीषु- बालिकास्वोषधीषु । अन्तः- निहितो भवति । अप्रवीताः- अप्रावृताः । आवारकरहिता इति भावः । अन्तर्वतीः- गर्भवत्यः । सुवते- फलपुष्पादिकमुत्पादयन्ति । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥५॥

श॒युः प॒रस्ता॒दध॒ नु द्वि॑मा॒ताब॑न्ध॒नश्च॑रति॒ व॒त्स ए॑कः ।

मि॒त्रस्य॒ ता व॑रुणस्य व्र॒तानि॑ म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्त्वमे॑कम् ॥ ३.०५५.०६

परस्तात्- प्रलयकाले । शयुः- शयानः । अध- अथ । नु- क्षिप्रम् । द्विमाता- सृष्टिकाले द्यावापृथिव्यौ निर्माय । अबन्धनः- मुक्तः सन् । एकः । वत्सः । चरति । मित्रस्य- स्नेहाधिदैवतस्य । वरुणस्य- ऋताधिदैवतस्य । ता- ताः । व्रतानि- नियतयः । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥६॥

द्वि॒मा॒ता होता॑ वि॒दथै॑षु स॒म्राळ॑न्वग्रं च॑रति॒ क्षेति॑ बु॒ध्नः ।

प्र र॒ण्यानि॑ रण्य॒वाचो॑ भरन्ते म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्त्वमे॑कम् ॥ ३.०५५.०७

द्विमाता- द्यावापृथिव्योर्निर्माता । विदथेषु- यज्ञेषु । होता- अग्निभूतः । सम्राट्- राजा । अन्वग्रम्-
दिवि । बुध्नः- मूलभूतः । चरति । रण्यवाचः- रमणीयवाच उपासकाः । रण्यानि- रमणीयभावनानि ।
प्र- प्रकर्षेण । भरन्ते- धारयन्ति । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥७॥

शूरस्येव युध्यतो अन्तमस्य प्रतीचीनं ददृशे विश्वमायत् ।

अन्तर्मतिश्चरति निषिधं गोर्महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.०८

शूरस्येव- वीरस्येव । युध्यतः- योद्धुः । अन्तमस्य- अन्तिक आगतस्याग्नेः । आयत्- आगतः ।
विश्वम्- सर्वः शत्रुगणः । प्रतीचीनम्- पराङ्मुखः । ददृशे- दृश्यते । मतिः- मनने स्थिता । अन्तः ।
चरति । गोः- रश्मेः । निषिधम्- यन्नितरां सेधति शास्ति तत् । वृत्रहिंसिका दीप्तिः ।
महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥८॥

नि वेवेति पलितो दूत आस्वन्तर्महार्श्वरति रोचनेन ।

वपूषि बिभ्रदभि नो वि चष्टे महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.०९

पलितः- पालयिता । दूतः । आसु- ओषधीषु । अन्तः । महान्- महात्मा । रोचनेन- प्रकाशेन ।
वेवेति- व्याप्य वर्तते । चरति । वपूषु- रूपाणि । बिभ्रत्- धारयन् । नः- अस्मान् । अभि-
आभिमुख्येन । वि चष्टे- विशेषेण पश्यति । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥९॥

विष्णुर्गोपाः परमं पाति पाथः प्रिया धामान्यमृता दधानः ।

अग्निष्ठा विश्वा भुवनानि वेद महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.१०

प्रिया- प्रियाणि । धामा- सदनानि । अमृता- अमृतानि । दधानः- धारयन् । विष्णुः- व्यापनशीलः
परमात्मा । गोपाः- रक्षकः । परमम् । पाथः- पदम् । पाति- रक्षति । ता- तानि । विश्वा- सर्वाणि ।
भुवनानि । अग्निः- सर्वभूतहितक्रतुः । वेद- जानाति । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥१०॥

नाना चक्राते यम्या वपूषि तयोरन्यद्रोचते कृष्णमन्यत् ।

श्यावीं च यदरुषी च स्वसारौ महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.११

यम्या- यमे अहोरात्रे । नाना- नानाविधानि । वपूंषि- रूपाणि । चक्राते- अकुरुताम् । तयोः-
अहोरात्रयोः । अन्यत्- अहः । रोचते- प्रकाशते । अन्यत् । कृष्णम्- अन्धकारमयमेव भवति ।
श्यावी- कृष्णवर्णा । च । अरुषी- प्रकाशवर्णा च । स्वसारौ- भगिन्यौ एव भवतः ।
महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥११ ॥

माता च यत्र दुहिता च धेनू सबर्दुघै धापयेते समीची ।

ऋतस्य ते सदसीळे अन्तर्महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.१२

माता- जननी पृथिवी च । यत्र । दुहिता- दूरे निहिता द्यौः । च । धेनू- गावौ । सबर्दुघै- दोग्ध्रयौ ।
समीची- सङ्गते । धापयेते- पाययेते । ते- द्यावापृथिव्यौ । ऋतस्य- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य ।
सदसि- सदने भवतः । अन्तः- ममान्तर्हृदये । ते । इळे- स्तौमि । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥१२ ॥

अन्यस्या वत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरूधः ।

ऋतस्य सा पयसापिन्वतेळा महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.१३

अन्यस्याः- पृथिव्याः । वत्सम्- शाबमग्निम् । रिहती- वात्सल्येन लिहती । मिमाय- द्यौः मेघैर्ध्वानिं
करोति । धेनुः- गोभूता द्यौः । कया । भुवा । ऊधः- मेघरूपं स्वकीयमूधः । नि दधे- जलेन
निहितमकरोत् । सा । इळा- पृथिवी । ऋतस्य पयसा- वृष्ट्युदकेन । अपिन्वत- सिक्ता भवति ।
महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥१३ ॥

पद्या वस्ते पुरुरूपा वपूंष्यूर्ध्वा तस्थौ त्र्यविं रेरिहाणा ।

ऋतस्य सद्म वि चरामि विद्वान्महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.१४

पद्या- चरणीया पृथिवी । पुरुरूपा- बहुरूपिणी । वपूंषि- मनुष्यादीनां देहान् । वस्ते- निवासयति ।
त्र्यविम्- वत्समग्निम् । रेरिहाणा- लिहती । ऊर्ध्वा- उत्कृष्टा । तस्थौ । विद्वान्- एतज्ज्ञानन् । ऋतस्य
सद्म- यज्ञसदने । वि चरामि । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥१४ ॥

पदे इव निहिते दस्मे अन्तस्तयोरन्यद्गुह्यमाविरन्यत् ।

सघ्रीचीना पथ्या३ सा विषूची महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.१५

पदे इव- चरणीये । दस्मे- दर्शनीये अहोरात्रे । अन्तः- नभस्यन्तः । निहिते- स्थापिते । तयोः-
अहोरात्रयोः । अन्यत्- एका निशा । गुह्यम्- गूढा । अन्यत्- अन्यदहः । आविः- प्रकाशितम् ।
सघ्रीचीना- अहोरात्रयोः परस्परमेलनरूपः । पथ्या- मार्गः काल इति भावः । सः- असौ । विषूची-
नानागतिर्भवति । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥१५ ॥

आ धेनवो धुनयन्तामशिश्वीः सबर्दुघाः शशया अप्रदुग्धाः ।

नव्यानव्या युवतयो भवन्तीर्महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.१६

अशिश्वीः- अबालिशः । सबर्दुघाः- शोभनदोग्धयः । शशयाः- नभसि शयानाः । अप्रदुग्धाः-
इदानीतनपर्यन्तं दोहरहिताः । नव्यानव्याः- अभिनवाः । युवतयः- तरुण्यः । भवन्तीः । धेनवः-
गावो मेघाः । आ धुनयन्ताम्- आदुहन्तु । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥१६ ॥

यदन्यासु वृषभो रोरवीति सो अन्यस्मिन्यूथे नि दधाति रेतः ।

स हि क्षपावान्स भगः स राजा महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.१७

वृषभः- वर्षक इन्द्रः । अन्यासु- अन्यासु दिक्षु । रोरवीति- मेघैर्गर्जति । सः । अन्यस्मिन् । यूथे-
दिशां वृन्दे । रेतः- उदकम् । नि दधाति- वर्षति । सः । हि- खलु । क्षपावान्- उदकक्षेप्ता । सः ।
भगः- सुभगः । सः । राजा- स्वामी । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥१७ ॥

वीरस्य नु स्वश्र्वं जनासः प्र नु वौचाम विदुरस्य देवाः ।

षोऽह्य युक्ताः पञ्चपञ्चा वहन्ति महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.१८

वीरस्य- इन्द्रस्य । स्वश्व्यम्- शोभनप्राणसम्पत्तिम् । जनासः- जना वयम् । नु- क्षिप्रम् । प्र-
प्रकर्षेण । वोचाम- वदाम । अस्य- एतं महिमानम् । देवाः । विदुः- जानन्ति । षोऽह्य युक्ताः ।
पञ्च पञ्च । आ वहन्ति । तत्त्वतः षडृतवो भवन्ति । तान् मनुष्या हेमन्तशिशिरयोर्धर्मभेदस्य
सूक्ष्मत्वात् पञ्च बुध्यन्त इति वेङ्कटः । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥१८ ॥

देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः पुपोष प्रजाः पुरुधा जजान ।

इमा च विश्वा भुवनान्यस्य महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.१९

देवः- द्योतनशीलः । त्वष्टा- तनूकर्ता । सविता- प्रेरकः सूर्यः । विश्वरूपः- सर्वरूपः । प्रजाः-
जनान् । पुरुधा- बहुधा । जजान- सृजति । पुपोष- पोषयति च । इमा- एतानि । विश्वा- सर्वाणि ।
भुवनानि । अस्य- एतस्यैव । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥१९ ॥

मही समैरच्चम्वा समीची उभे ते अस्य वसुना न्यूष्टे ।

शृण्वे वीरो विन्दमानो वसूनि महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.२०

मही- महत्यौ । समीची- सङ्गते । चम्वा- द्यावापृथिव्यौ । इन्द्रः । सम्- सम्यक् । ऐरयत्- प्रेरयति ।
उभे ते- द्यावापृथिव्यौ । अस्य- एतस्येन्द्रस्य । वसुना- तेजसा । न्यूष्टे- व्याप्ते । वसूनि- सम्पदः ।
विन्दमानः- लभमानः । वीरः- इन्द्रः । शृण्वे- श्रूयते । महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥२० ॥

इमां च नः पृथिवीं विश्वधाया उप क्षेति हितमित्रो न राजा ।

पुरःसदः शर्मसदो न वीरा महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.२१

इमाम्- एताम् । च । नः- अस्माकम् । पृथिवीम्- भूमिम् । विश्वधायाः- सर्वधारक इन्द्रः ।
हितमित्रः- प्रियहितकरः । राजा न- नृप इव । उप क्षेति- उपवसति । पुरःसदः- पुरोगामिनः ।

शर्मसदः- मङ्गलकारिणः । वीराः- तस्य गणाः । न- सम्प्रति चरन्ति ।

महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥२१॥

निषिध्वरीस्त ओषधीरुतापो रयिं त इन्द्र पृथिवी बिभर्ति ।

सखायस्ते वामभाजः स्याम महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥ ३.०५५.२२

ओषधीः- ओषधयः । उत- अपि च । आपः । ते- तव । निषिध्वरीः- नितरां

त्वत्कर्तृकसिद्धिमत्यः । इन्द्र- परमेश्वर । पृथिवी- भूमिः । ते- तव । रयिम्- सम्पदम् । बिभर्ति-

धारयति । ते- तव । सखायः । वामभाजः- कल्याणसम्भक्ताः । स्याम- भवेम ।

महद्देवानामसुरत्त्वमेकम् ॥२२॥

Dr. Rangaraj